

M. ELISA VARELA RODRÍGUEZ*

*ESCRIURE I MERCADEJAR A LA BAIXA EDAT
MITJANA “NAVIGARE NECESSE [EST] ...”¹*

ABSTRACT

This article ties the expansion of the Mediterranean and Catalan prosperity to the growth, the changes and the maturing of the society in all aspects (politically, socially, culturally...) Two of the groups that illustrate the growth well and the changes that were taking place in Barcelona society are the craftsmen and craftswomen, liberal professionals and the merchants. The article relates the changes of the XIVth Century to the increase of the capacity to read and write of the men and women of these social groups. The books of accounts of two members of a Barcelona family of merchants and ships's copyist of the XIVth Century, the Tarascó, are the testimony of the extension of “a functional” literacy, limited and closely together with the profession, work and religious practice. These and other private sources allow for the appreciation of the diffusion of writing. The people of the world of commerce and the sea are very conscious of the decisive value of writing not only for their professional activity, but also because it allows them to make note of, in order to be able, later on, to remember: desires, interests and preoccupations. The article, finally, offers a hypothesis of documentary genesis of books of mercantile accounts.

* Professora de Ciències i Tècniques Historiogràfiques. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art. Facultat de Lletres. Universitat de Girona.

1. Són algunes de les paraules recollides per Plutarcó a la *Vida de Pompeio* i originalment estaven escrites en grec. Seguint l'esmentat autor, les paraules pertanyen a la frase que va pronunciar Pompeio per tal de convèncer els mariners que no volien embarcar-se durant una tempesta. La frase completa és: *navigare necesse [est], vivere non est necesse*, es va convertir durant l'Edat Mitjana en lema de la Lliga hanseàtica.

L'ASCENS D'UN GRUP SOCIAL HETEROGENI: ELS MERCADERS CATALANS

Poc abans del 1050, segons P. Bonnassie, es pot parlar, a Catalunya, d'expansió mercantil i urbana, i ambdós factors s'han vinculat a l'aparició de la classe mercantil.²

A partir de la segona meitat del segle XI i inicis del XII el comerç català comença la corba ascendent i, farà, aleshores, un veritable pas endavant en la seva trajectoria.³

La etapa que marca el creixement en, pràcticament, tots els sectors i aspectes de la societat i vida catalanes serà, però, la del dos-cents. És l'època de la gran expansió territorial i marítima medieval i, com diu J.M. Salrach, és una expansió doble. La societat catalana creix internament, perquè asoleix un alt grau de cohesió i estructuració socio-política, i creix cap en fora, conquesta i colonització de noves terres, a la Península i a la Mediterrània⁴.

Els mercaders, a partir del tres-cents, encara que eren un grup poc nombrós, donaven amb les seves activitats força dinamisme a la vida urbana⁵. D'aquesta situació era prou conscient Francesc Eiximenis.⁶ El franciscà sabia que els mercaders

2. Pierre Bonnassie diu que al voltant del 1050 es produeix una forta acceleració dels intercanvis en terres catalanes i, sobretot a les contrades barcelonines. Vid. BONNASSIE, P., *Catalunya mil anys enrera (Segles X-XI)*. 2. *Economia i Societat Feudal*, Barcelona, 1981, vol. 2, pp. 291-292.

3. Carlos Estepa, entre d'altres, creu que els creixements agrícola i menestral són factors que ajuden a explicar la prosperitat mercantil, juntament amb la puixança i relativa estabilitat monetària. L'ascens d'aquests sectors econòmics permetrà, a partir d'ara, que puguin abastar un mercat cada cop més ampli. Vid. ESTEPA, C., "Els orígens de la ciutat medieval", a *L'Avenç*, 44, desembre (1981), pp. 22-23.

4. Vid. SALRACH, J.M., "Creixement feudal i expansió mediterrània: Una reflexió crítica", a *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània*. En ocasió del sisè centenari de Santa Maria del Mar (1383). Barcelona: Fundació Jaume I. Nadal del 1983, pp. 58-70.

5. Vid. els treballs de BATLLE GALLART, C., "La burgesia de Barcelona a mediados del siglo XIII", a *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón (CHCA)*, Zaragoza, 1980-1982, vol. II, pp. 7-19; Ídem, "La casa i els béns de Bernat Durfort, ciutadà de Barcelona, a la fi del segle XIII" a, *Acta Mediaevalia*, 9 (1988), pp. 9-51; Ídem, "La família i la casa d'un draper de Barcelona, Burget de Banyeres (primera meitat del segle XIII)", a *Acta Mediaevalia*, 2 (1981), pp. 69-91; Ídem, "La vida y las actividades de los mercaderes de Barcelona dedicados al comercio marítimo (siglo XIII)", a *Le genti del mare mediterraneo*, Napoli, 1981, vol. I, pp. 291-339; Ídem, "Les relacions entre Barcelona i Sicília a la segona meitat del segle XIII", a *XI CHCA*, Palermo, 1983, vol. II, pp. 147-185; Ídem *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, 1973, 2 vols., i el treball de BENSCH, S. P., *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*, Barcelona, 2000.

6. "E posa act Filogolus, moralista, que entre los altres oficis que posen la cosa pública en bon estament són los mercaders, car terra on mercaderia corre e abunda, tostemps és plena, e fèrtil e en bon estament. Per tal, los mercaders diu que duen ésser favorits sobre tota gent seglar del món, car diu que los mercaders són vida de la terra on són, e són tresor de la cosa pública, e són menjar dels pobres, e són braç de tot bon negoci, de tots afers compliment. Sens mercaders les comunitats cauen, los prínceps tornen tirans, los jovers se perden, los pobres se'n ploren. Car cavallers ne ciutadans que viuen de rendes no curen de grans almoines; solament mercaders són grans almoines e grans pares e frares de la cosa pública, majorment

estaven preocupats i inquiets per la salvació de la seva ànima, la qual veien amenaçada –segons la doctrina de l'Església– pel tipus de vida que duïen i els guanys que n'obtenien. Eren armadors de naus i comerciants, els més rics s'especialitzaven en el comerç marítim.

Durant l'època de plenitud del món medieval bona part de la prosperitat catalana es basava en aquests homes i dones, i en la seva organització mercantil que aplegava, en les branques de producció i en el comerç, sectors socials molt variats, què veien créixer els seus beneficis, alhora que augmentava també la part que corresponia a les finances públiques.

Aquestes dones i homes que trobem al llarg del tres-cents en bon nombre, tant a les fonts notariales com privades, dedicats a l'*art de mercaderia* necessitaven, però, per assolir un alt nivell a la seva professió, conèixer les dues principals eines intel·lectuals: l'escriptura i la lectura.

ELS MERCADERS I LA LECTO-ESCRITURA

Abans, però, de parlar de lectura i escriptura dels mercaders cal recordar el prestigi de la lectura i l'escriptura en qualsevol societat cristiana occidental i especialment en la catalana ja des de l'Alta Edat Mitjana.⁷ El cristianisme és una religió del Verb i del Llibre⁸ –paraula i escriptura-. El Verb es revela per mitjà de l'Esceptura; la vida litúrgica i la vida devocional es recolzen en part en la lectura de la paraula escrita. El Llibre és com un ceptre a la mà de Crist jutge i símbol central de l'Apocalipsi; ben diferent del llibre que sosté la Verge a la falda, i en què llegeix o mira/llegeix les imatges amb atenció. Dues representacions que amaguen darrera dues formes d'entendre i valorar la lectura i l'escriptura, encara que amb un tret en comú, ja que com diu A. Petrucci *la intensitat del significat del text sagrat ... condueix a una translació total del "valor" ideològic del text a l'escriptura mateixa*.⁹

Però, qui o quines persones poden atorgar o conferir més o menys prestigi social a qui escriu? Aquesta pregunta pot tenir moltes respostes, contestaré dient

quant són bons homens e ab bona consciència...” EIXIMENIS, Francesc, *Regiment de la cosa pública*. Barcelona: Edit. Barcino, 1927, cap. XXXIII, p. 168. El franciscà gironí insisteix en la bona consideració cap a aquesta classe social i estament ciutadà en el capítol següent XXXIV, que té com a títol “*Com los mercaders deuen ésser afavorits*”, pp. 169-170. Aquesta bona consideració contrasta amb la d'alguns teòlegs del segle XIII, entre ells sant Tomàs d'Aquino, qui considerava “que el comercio llebaba en sí algo feo, vergonzoso y sucio. *Vid.* AQUINO, T. d', *Summa Theologica*, II, 2 “quaestio” 77.

7. Fet àmpliament conegut per totes les lectores i lectors.

8. Com les altres dues religions del Llibre, judaisme i islamisme.

9. *Vid.* PETRUCCI, A., “La concepción cristiana del libro entre los siglos VI y VII”, a *Arché*, 9 [Seminari Internacional d'Estudis sobre la Cultura Escrita], Valencia, 2003, p. 5.

que en la societat feudal cristiana occidental les detentores i detentors de les arts de llegir i d'escriure estan envoltats d'un prestigi que, durant segles, estava en relació a la seva pertinença, almenys en llur gran majoria al món monàstic i eclesiàstic. En la societat feudal la paraula té un gran pes i valor, però, ben aviat, també serà necessària l'escriptura –el document– per defensar un dret davant el poder i davant la comunitat. I qui custodia durant temps l'escriptura és l'Església –com custodia tots aquells factors relacionats amb l'ordre dominant i com intenta controlar, també, elements més essencials que tenen a veure amb la vida -. Les fundacions més importants dels ordes monàstics i una part del clero secular tindran, pràcticament, durant més d'un segle, el monopoli de l'escriptura. Monges, monjos, frares, etc., seràn les i els encarregats d'escriure els documents que garantiràn un bon nombre de drets davant els senyors feudals i davant la comunitat i, també s'encarregaran de copiar els llibres necessaris per al culte i la lectura en llurs cases i també per d'altres comunitats.

Des del segle XIII, el Llibre, la Bíblia, continuà arribant a la majoria laica il·lustrada, a totes i a tots els que ja no coneixien el llatí, per mitjà de la predicació,¹⁰ la qual ben aviat farà servir les llengües maternes i la complexa i elaborada mediació de les *bibliae pauperum*, és a dir, dels més o menys complexos i coherents programes iconogràfics que vestien les esglésies. Aquest cert monopoli del text sagrat –i també de molts textos clàssics, científics, literaris, cronístics, etc.– serà el que es transmetrà als laics i laiques –i també a aquelles i aquells que formaven part del món monàstic i eclesiàstic i que no dominaven el llatí–, comentat i narrat de viva veu, pintat o esculpit i més tard vulgaritzat per escrit i diversament manipulat.

Per les dones i homes que no savien llegir, o havien oblidat aquesta destresa, existia una altra possibilitat de lectura, que es tenia en compte des de feia ja segles i, que recull una carta del papa Gregori I (590-604) [...] *pictura in ecclesiis adhibetur, ut hi qui litteras nesciunt saltem in parietibus videndo legant, quae legere in codicibus non valent... quatenus litterarum nescii haberent, unde scientiam historiae colligerent [...]*.¹¹ Ja des de l'Antiguitat tardana es recullen tradicions que valoraven significativament la presència de la imatge en alguns dels espais dedicats a l'oració i a la meditació, valoració que s'accentuarà en el món medieval.¹²

10. Molts autors cristians – com Jeroni, Agustí, Cesari d'Arlés, Gregori de Tours i el ja esmentat papa Gregori el Gran insisteixen, per una banda, en el paper de la predicació i, per l'altra, en la necessitat de fer servir un llenguatge més proper a l'usual. Per aquestes qüestions *vid.* el treball d'E. AUERBACH, *Lenguaje literario y público en la baja latinidad y en la Edad Media*, Barcelona, 1969.

11. MANSSELLI, R., "Gregorio Magno e la Bibbia", a *La Bibbia nell'alto medioevo*, Spoleto, 1963 (*Settimane di studio...*, X). *Registrum*, IX, 208, vol. II, p. 195. "[...] la pintura que es mostra a les esglésies serveix per a que els il·lustrats, a falta d'una altra cosa, llegeixin mirant les parets, donat que no poden llegir en els llibres... aquells que no coneixen les lletres poden obtenir d'aquí el seu coneixement de la història [...]"

Sovint, per això, es té la impressió que durant tota l'Edat Mitjana l'Església tenia el monopoli de la cultura. Com si l'ensenyament, el pensament, les ciències i les arts fossin exclusivament un patrimoni fet pels eclesiàstics i controlat exclusivament per ells.¹³

De fet aquesta és en part una imatge falsa. El predomini de l'Església sobre la cultura i sobre la cultura escrita, únicament, va ser quasi absolut durant l'Alta Edat Mitjana. A partir de la revolució comercial i de l'expansió urbana la situació comença a experimentar canvis. Ignorar aquests canvis, seria ignorar la "interrelació entre cultura i sistema social", és a dir, ignorar els canvis socials i econòmics que alhora produeixen canvis en el modus de percepció del món de les dones i dels homes baixmedievals i per tant en les seves manifestacions culturals.¹⁴ Per forts que continuïn sent els interessos religiosos, per poderós que sigui el marc eclesiàstic, alguns grups socials, vells i nous, tenen d'altres interessos i aspiracions, volen tenir accés a cert grau de coneixement i sobretot als coneixements pràctics que no són precisament religiosos.¹⁵

El grau d'alfabetització dels homes i dones que conformaven la societat urbana baixmedieval era, encara, baix i l'ús de l'escriptura es limitava a pocs grups socials (a aquelles persones que formaven part de les que podem anomenar professions liberals, als diferents professionals de l'escriptura, a un nombre indeterminat de membres de la classe burgesa, als banquers, comerciants, mercaders, a alguns i algunes membres de la classe menestral i algunes gents de mar).

12. Entre d'altres obres subratllen la tradició del poder de la imatge: ASSUNTO, R., *La critica d'arte nel pensiero medioevale*, Milano, 1961; FRANCESCHINI, E., "La Bibbia nell'alto medioevo" a, *La Bibbia nell'alto medioevo*, Spoleto, 1963 (X Settimana di studio...). També LENZUNI, Anna (ed.), *All'ombra del lauro. Documenti librari della cultura in età laurenziana*, Florencia, 1992, i, «Reglas clásicas y criterios racionales». *Del renacimiento de las letras a la reforma de las artes: Niccolò Niccoli y Filippo Brunelleschi*, a E. H. GOMBRICH, *El legado de Apeles. Estudios sobre el arte del Renacimiento*, Madrid, 1976.

13. Aquestes observacions matisen posicions de la historiografia més tradicional, la qual no tenia en compte les manifestacions, els usos i els interessos de totes les classes socials que conformaven el món feudal, però, són observacions que no entrarien en radical contradicció amb les reflexions que al llarg dels anys 1970-80 van fer un grup de medievalistes francesos en considerar «*al cristianismo y a la Iglesia como eje del "modo de producción feudal"*». Vid. DUBY, G., "Presentación" a GURIÉVICH, A., *Las categorías de la cultura medieval*, Madrid, 1990, p. 9.

14. Vid., GURIÉVICH, A., *Op. cit.*, p. 19.

15. Com diu Arón Guriévich: *En los últimos años me ha interesado especialmente esa desconocida capa de la conciencia, de hábitos de pensamiento y modos de comportamiento de "los individuos" de la Edad Media, situada <<por debajo>> de la cultura de la elite instruida y que se hallaba oculta por la fachada oficial de dicha elite. El problema de la <<cultura popular>> se ha puesto de actualidad en la ciencia, que trata de escuchar la voz de los hombres -y mujeres- que no tuvieron acceso -fácil- a la escritura y que quedaron, por lo tanto, excluidos de la historia.* El subratllat i les expressions entre cometes són meves. Vid. GURIÉVICH, A., *Op. cit.*, p. 20.

El percentatge d'alfabetitzats i alfabetitzades no era, evidentment, homogeni en totes les classes socials, les classes de major potencial econòmic i millor situades socialment varen tenir més possibilitats d'assolir un domini més important de la escriptura i lectura, deixant de banda els professionals de l'escriptura –escrivans¹⁶ i notaris–.

Hem de tenir en compte, però, que sovint els homes i dones de les classes més potents, delegaven en d'altres homes i dones les tasques escripturaries. I que, com diu Petrucci, les dones i homes que formen part de les, anomenades per ell, classes subalternes només tindrien aquell grau de domini de l'escriptura i la lectura que els hi facilitava les seves tasques professionals i també ser unes bones i uns bons cristians. S'anava estenent un alfabetisme “funcional” i limitat, estretament unit a la pràctica religiosa i a la professió i al treball, però, que quasi no tindrà a veure amb la cultura escrita culta sigui o no la oficial. Però la utilització de l'escriptura encara que sigui fonamentalment pràctica –la correspondència, les notes, els rebuts, els llibres de comptes, els dietaris...– és la memòria que ens permet reconstruir en part la vida i activitats de les dones i homes de sectors socials i econòmics més populars.

Així ho demostra el llibre de comptes de Bernat Tarascó, un mercader barceloní i escrivà de nau, que viu en la primera meitat del segle XIV. Entre les operacions comercials i bancàries del seu llibre i entre les seves notes o rebuts també trobem d'altres textos que ens permeten apreciar llur actitud, llur sensibilitat, llur interès per d'altres aspectes de la vida i del temps. Bernat, bon coneixedor dels perills de la mar, recull, en alguna ocasió, en el transcórrer de les seves anotacions comptables, expressions que mostren clarament l'estimació que li té al seu fill Jaume, mercader i escrivà de nau com ell. Escriu, per exemple: *Ab lo nom de Deu. Hich pertí en Jacma, fill nostre, disapta, a hora de vespres/ de l'any de Nostre Sanyhor MCCCXXXV, disapta XIII jorns aiüts de vuytubri, i et ana-se-n ab la coquea d'en Guillem d'Olivella en Castell de Càller. Deus lo lexs anar/ et tornar sansés et saüill, ament.*¹⁷ En d'altres ocasions, Bernat recull en folis successius, el creixement de la seva família. La seva muller, Francesca, i ell tenen el primer fill, Bernat, el 18 d'abril de 1308 i l'apadrinen persones de l'entorn mercantil: [...] *et són sos padrins/ en Bertran d'Evellà et en Jacme F[errer] de la Sala et padrina sua fòl la dona na Lobeta, qui hestà a la ribera de Sen Johan.*¹⁸

Però, alguns dels fills de Francesca i Bernat Tarascó arriben i ben ràpidament abandonen aquest món, la mortalitat infantil era molt alta, i la vida d'un escrivà de

16. ALTURO, J., “Le statut du scribe en Catalogne (XIIe-XIIIe siècles), a *Actes du XIe colloque scientifique du Comité International de Paléographie Latine (Cluny, 17-20 juillet 1998)*, réunis par Marie-Clotilde Hubert, Emmanuel Pouille, Marc H. Smith, Paris, 2000, pp. 42-50.

17. *Llibre de comptes de Bernat Tarascó (1329-1336)*, Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), Secció Extravagants. Serie de comptes de companyies, comerciants, navegants, individus, etc. (1268-1864), foli 64v.

18. *Llibre de comptes de Bernat Tarascó... op. cit.*, foli 97v. col. a.

nau i mercader és dura, i Bernat no acompanya la seva muller quan, als vuit anys mor el seu primogènit, [...] *pesà de questa vida en Bernat, fill meu, / el mers de mag, VIII jorns / aiüts del mers de mag de l'any de Nostre Sanyorh Jesucrist MCCCXVI; et yo no herà en Barsalona com pasà del questa vida. Deus li perdó sos pecats.*¹⁹ Però, a la seva tornada, o poc després, s'encarrega de pagar alguns materials per la tomba del petit Bernat i paga els deutes que havia contret Francesca.²⁰

*An aquest libre són escrits tots los infants que yo, en Bernat / de Tarascó, he aiüts de la dona na Fransersquea, muler mia, et el dia que nersqueren.*²¹ I anota el naixement de cada un dels seus quatre fills, Bernat, Ramonet, Guillemó i Jaume, qui foren el padrí i padrina i quan moriren. Pel llibre de comptes sabem que sobreviuen Ramonet i Jaume; tots dos esdevindran mercaders com el seu pare i participaran en un gran nombre d'operacions, al igual que la seva mare, Francesca, al llarg del registre comptable. Però, un assentament molt més llarg d'allò acostumat ens dona compte dels sentiments i pors d'aquest representant de l'estament mercantil barceloní. En Bernat Tarascó escriu seguidament una llarga oració: [...] *Jesuchrist fill de Deu viu, qui per la volentat del Pare e per obre del Sant Ersperit et per la tua sancta misericòrdia vengits en aquest món [...]* i segueix l'oració [...] *E plàsia a Tu, Sanyor meu, qui perdonest / a madona santa Maria Machdelena et a mon sanyor sant Pere et a mon sanyor sen Poll / a al lladre en la creu [...]* Tu, Sanyor, / ayes [mersè] de mi, pecador, e perdone-m, Sanyor, sagon la tua gran pietat / et sagon la tua santa misaricòrdia, et, mostre-m a fer et a dir la tua santa / volentat et a tanir del dia de la mia vida entrò al dia de la mia fi, en totes / lers mies cuyters. Sanyor, te clam verament mersè que-m sihes ajudedor, / governador, defanador et empare-m la mia ànima pecadora, e-l meu ersperit en les tues santes, beneytes mans, et done-m vida perduratble / al teu preciós regna per omnia secula seculorum, ament. Deus sial / ab nós et ab tots pecadors.²²

Aquesta oració, una versió lliure i popular d'alguna de les oracions introduïdes per sant Bernat i que circularen a tota Europa i a Catalunya a partir del segle XIII, ens permet subratllar com cada cop més l'ús escrit i segurament llegit de les llengües maternes va permetent que aquestes llengües esdevinguin instruments de propaganda de les noves classes, i aquest fet dona compte que s'obrien a noves perspectives. Perspectives que podien significar una reducció —no sabem si real— del nombre de dones i homes alfabetitzats, o almenys d'un desprendiment de l'alfabe-

19. *Llibre de comptes de Bernat Tarascó... op. cit.*, foli 97v. col. b.

20. Paga el "rebla" el segellat de la tomba, la calsa negra i el cot. *Vid. Llibre de comptes de Bernat Tarasco... foli 97v. col. a.*

21. *Op. cit.*, foli 98.

22. *Llibre de comptes de Bernat Tarascó...*, op. cit., foli 98v. *Vid. M.- E. VARELA RODRÍGUEZ*, "Navegar y rezar. Devoción y piedad de las gentes de mar barcelonesas (Siglos XIV y XV)", a *Anuario de Estudios Medievales*, 29, Barcelona, 1999 (Volumen d'homenatge a la prof. Regina Sainz de la Maza Lasoli), pp. 1119-1132.

tització i de l'ensenyament escolàstic "públic" o privat; i les noves perspectives anirant empenyent cap a una certa crisi de l'escola tradicional.

Al llarg del segle XIV, amb l'ús cada cop més estès del català, la gramàtica tindrà cada vegada menys utilitat per la vida pràctica, excepció feta per a aquelles i aquells que volien ingressar en la vida monàstica, o ser notaris, jutges, metges i metgesses, clergues, etc. Un nombre cada vegada més important de persones alfabetitzades en les viles i ciutats, com Barcelona, eren mercaderes i mercaders, com Bernat Tarascó i Francesca, com el seu fill Jaume i la seva muller, com desenes de dones i homes que apareixen en els assentaments comptables dels seus llibres de comptabilitat i, també, menestrals –teixidores, venedores...-, banquers, marins, escrivans de naus, etc. La gramàtica podia, doncs, reduir la seva presència en l'escola i, podia reduir la fase escolar propedèutica a l'àbac i a l'oficina mercantil o bancària²³ i, aquesta fase podia subrogar-se amb certa facilitat.

La burgesia urbana aniria introduint, poc a poc, noves formes d'ensenyament i nous continguts marcats per un fort caràcter tècnic i estretament vinculats a les funcions de la futura professió dels i de les alumnes.²⁴ Aquesta orientació toparà, als darrers segles medievals, amb els enfocaments, la didàctica i els mètodes del moviment humanista caracteritzat per un cert, "retorn elitista" i que provocaran una

23. Faig servir l'expressió "oficina mercantil o bancària", encara que normalment no era tal, era en realitat, un racó o part d'una cambra de llur habitatge que feien servir com a escriptori, en alguns inventaris consta, però, un espai definit com a escriptori. Com per exemple a la casa de Berenguer Ses-Deus, un mercader barceloní que vivia al carrer de Durfort. Vid. M.- E. VARELA RODRÍGUEZ, "Mercaderes y lectura. Estudio de algunos inventarios de mercaderes barceloneses" a *Estudis Castellonencs*, 6 (1994-1995) (Volum d'homenatge al prof. Josep Trenchs Odena), pp. 1434 a 1444; I. ORIGO, *Le marchand de Prato. La vie d'un banquier toscan au XIVe siècle*, Paris, 1959, pp. 217-235; C. BATLLE GALLART, "La casa barcelonina en el segle XIII. L'exemple de la família Durfort", a *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI*, Madrid, 1985, vol. II, pp. 1347-1360; Ídem, "La casa burguesa en la Barcelona del siglo XIII", a *La societat barcelonina a la baixa edat mitjana. Annexos d'història medieval*, Barcelona, 1983, vol. I, pp. 9-51 i d'altres treballs de l'autora; i J. AURELL, *Els mercaders catalans al quatre-cents. Mutació de valors i procés d'aristocratització a Barcelona (1370-1470)*, Lleida, 1996, pp. 65-73.

24. L'historiador de l'economia medieval toscana F. Melis subratlla que el desig i necessitat de conèixer havia de presidir la vida del mercader, [...] *una conoscenza sempre più larga e profonda, che implicava, da parte del nuovo soggetto una costante e severa applicazione nello studio delle molte cose ormai necessarie per prendere decisioni pronte e adeguate alla crescente varietà e complessità delle situazioni in cui egli era chiamato ad operare [...]* Vid. F. MELIS, *L'azienda nel Medioevo*, Firenze, 1991, pp. XXX-XXXIV; Ídem, *Documenti per la storia economica dei secoli XIII-XVI*, Firenze, 1977. Ch. BEC, *Les marchands écrivains. Affaires et humanisme a Florence 1375-1434*, Firenze, 1967 i A. SAPO-RI, "La cultura del mercante medioevale italiano", a *Studi di Storia Economica (secoli XIII-XIV-XV)*, I, Firenze, 1955, pp. 53-93 i Ídem, "Fisionomia del mercante. Il mercante e la cultura", a *Il mercante italiano nel Medioevo*, Milano, 1983, pp. 9-35.

separació, cada cop més gran, entre classes dirigents i intel·lectuals per una banda, i el món del treball i d'altres grups populars o subalterns per l'altra.

Aquests canvis varen ser progressius –segurament a algunes zones europees des del segle XII- i poden apreciar-se, per exemple, en l'aparició del manual de gramàtica, que tindrà més èxit des del primer moment del seu ús i durant tota la resta de l'Edat Mitjana, el *Doctrinal* d'Alexandre de Villadei.²⁵ Aquesta gramàtica del segle XII trenca amb les clàssiques de Donat i Priscia que s'havien fet servir per l'ensenyament del llatí. La gramàtica de Villadei intenta adaptar-se a la nova realitat sociolingüística, el llatí ja no és una llengua materna, és una llengua que s'aprén com a segona llengua, bé amb una o un mestre a casa o, bé a l'escola, però, no és, en qual·sevol cas, la llengua que tramet la mare.

El coneixement i ús de l'escriptura i de la lectura, encara que sigui en un grau elemental, implica una difusió social de l'escriptura. Aquesta eina intel·lectual anirà arribant lentament a nens i nenes i a joves menestrals, comerciants, mercaders, gent de mar, etc., amb la col·laboració de convents, monestirs, mestres, batxillers i, de beguines o altres dones i homes que per mitjà d'un llegat testamentari o amb d'altres accions o mitjans ajudaven o permetien a alguna nena o nen o a joves accedir a l'escriptura i a la lectura. I per això, ens hem de preguntar fins a quin punt l'absència de subscripció autògrafa en els documents dels mercaders i comerciants i, la presència del *signum manus* és una prova segura d'analfabetisme. No és possible que el *signum manus* hagués esdevingut, sovint, encara en els primers decennis del segle XIII, un costum, una pràctica potser quasi automàtica independent de la capacitat d'escriure d'alguns grups socials que es traslladen del camp a les viles i ciutats catalanes?

A Catalunya, a partir del segle XIII, podien i deuriem ser freqüents els casos de dones i homes capaços de traçar més o menys bé la seva signatura, però no per això els podem definir com alfabetitzats. Perquè alfabetisme actiu i alfabetisme passiu són dues coses diferents, entre d'altres factors perquè els instruments i materials escriptoris eren relativament costosos i no fàcils de fer servir i, també, perquè al llarg dels segles baix-medievals hi ha homes i dones –monges, monjos, beguines... i clero en general- per als quals és quasi indispensable saber llegir –no totalment, perquè les oracions habituals i els fragments més comuns se'ls aprenien de memòria-, però, podia no ser-ho, o no ho era saber escriure. I a més segurament seria bastant freqüent, allò que alguns estudiosos anomenen l'analfabestime “de tornada”, en aquelles persones que havien tingut l'oportunitat d'aprendre a llegir i a escriure, però, després no havien exercitat aquestes eines intel·lectuals.

25. VILLADEI, A., *El Doctrinal. Una gramàtica latina del renacimiento del s. XII*. Ed. de M. A. Gutiérrez Galindo, Madrid, 1993.

En tot cas, les fonts, privades i personals, aniran mostrant progressivament com dones i homes necessitaran en la vida diària un cert grau –encara que sigui mínim– d'alfabetització per als seus oficis o per ajudar la família en les activitats que aquesta dugui a terme.

D'altra banda, la relació entre lectura i escriptura; l'aprenentatge de ambdues tècniques intel·lectuals es pot produir contemporàniament i, més o menys armoniosament, només en els casos i per a les persones que facin un ús global de la cultura escrita.

Però, abans de que es configuren expressions culturals noves, els grups de mercaders i comerciants havien après a escriure i a llegir –sovint a casa seva o d'altri, més que a l'escola-.²⁶

ELS LLIBRES DE COMPTES D'UNA FAMÍLIA DE MERCADERS I LLUR GÈNESI DOCUMENTAL: ELS LLIBRES DE COMPTES DELS TARASCÓ

El mercader medieval era conscient del valor decisiu de les escriptures per la seva activitat econòmico-productiva i per a la vida de llur família. Potser per això, el mercader es va ocupar de tots els aspectes de llur negoci. Bernat Tarascó és un bon exemple, al llarg del seu llibre se n'ocupa, com ja hem comentat, d'aspectes comercials, familiars, personals, etc. i, també, el mercader toscà Francesco Datini s'ocupa fins a una edat avançada, d'escriure la majoria de la seva correspondència, malgrat els consells de la seva muller, Margherita, i d'alguns amics que li pregunten que ho deixi a mans d'algun dels socis o que contracti un escrivà.²⁷ El llibre de Bernat Tarascó i els llibres de comptes d'altres mercaders permeten saber que els fills o algun assalariat col·labora en les tasques d'oficina o escrivania. Encara que Bernat Tarascó s'encarrega personalment de compilar el llibre, no sempre era així, i sovint el mercader principal del negoci no compilava els seus llibres, sinó que

26. Els contractes d'aprenentatge, encara que són escadussers pel que fa a l'aprenentatge dels nens, nenes i joves de famílies de mercaders i comerciants, ens mostren la contractació d'algun mestre, batxiller, o un altre mercader o menestral, per tal d'ensenyar a escriure, llegir, càlcul i, probablement, d'altres coses útils per esdevenir un bon mercader. Per ensenyar –com diu un contracte barceloní, datat a 24 de maig de 1300, Pere Mateu, mercader i ciutadà de Barcelona, acorda amb Pere Ruvira, draper, que li ensenyi al seu fill Ferreró- *l'art de negociar* durant dos anys, i li pagarà 20 s. Vid. J. BAUCELLS REIG, "L'estament dels aprenents dels segles XIII i XIV segons els contractes notariais de Barcelona", a *Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos*, VI (1978), p. 119; i HERNANDO, J., *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, Barcelona, 1995, 2 vols., i ÍDEM, *Escoles, ensenyament de lletra i llibre de gramàtica a Barcelona: segles XIV-XV*, a *Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona*, Barcelona 2001.

27. Vid. I. ORIGO, *Le marchand de Prato. La vie d'un banquier toscan au XIVe siècle*, Paris, 1959, pp. 101-102.

comptava amb un escrivà-comptable i era aquest el que duïa els llibres de comptes i, les grans companyies contractaran sovint un bon nombre d'aquests professionals.

El mitjà i petit mercader, com Bernat o Jaume Tarascó, no podia contractar ningú i s'ocupava directament de la tenidoria dels seus llibres,²⁸ per fer-ho feia servir fonamentalment les regles pràctiques que li oferia l'aritmètica²⁹ i els tractats d'àbac a l'ús.³⁰

Com diu F. Melis, el material escriptori comptable dels mercaders del segle XIV es reduïa bàsicament a tres elements, la ploma, el paper i la tinta.³¹

El paper és el suport físic de les escriptures comptables que domina a Catalunya. Tots els llibres de comptes estudiats fins ara fan servir aquest suport material. Els llibres dels Tarascó donen abundantment compte d'això, compren i venen paper i fil. Compren el paper de diverses qualitats,³² en les unitats corrents: mans, quaderns i raimes. I són deutors o creditors per diverses quantitats de material d'escriptori, o despeses de correus [...] *deu que Arnau Duran despés en 4 coerns, en mecions de lettres, correus, fil, agules ab d'altres menuderies [...]*.³³ La qualitat que es fa servir més habitualment és un paper gruixut, d'aspecte absorbent, superfície rugosa i color groc clar. És un paper en el què no es poden apreciar ni els coronells i els pontillons, el seu format és variable. L'elecció d'un determinat format de paper està en funció del tipus de llibre per el què es fés servir, es pot dir que hi ha una correspondència quasi constant entre tipus de registres i formats. El llibre Mestre o Major sempre és el més gran i el seu format és de gran foli. Les mides dels llibres Majors catalans oscil·len entre els 410 x 295 mm.,³⁴ els 358 x 260 mm. del

28. Bernat i Jaime Tarascó i els mercaders amb els que formen companyia al llarg de la seva vida s'ocupen de les seves escriptures comptables, com ho demostren les múltiples referències a documents i justificants del què disposen cada un i també l'esment de llibres en poder d'un o altre dels socis de la companyia. Al segon manual de comptes de Jaume Tarascó ho trobem explicitat, sovint, [...] *saguons que apar en/ I manuell escrit de ma mà de III carters ffins en/ XVI carters per manut en masons hordonàries [...]* *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1340-1348)*, Secció Extravagants. Serie de comptes de companyies, comerciants, navegants, individus, etc. (1268-1864), foli 48.

29. Molts dels tractats d'aritmètica consistien en seleccions de problemes i exercicis pràctics que presuposaven el coneixement de les fraccions i, també, incloïen qüestions sobre moneda, sobre or, argent, interessos, descomptes, etc.

30. Vid. TRASSELLI, C., "Ancora sulla cultura matematica del mercante tardomedievale", a *Studi in memoria di Federico Melis*, Napoli, 1978, vol. IV, pp. 111-128.

31. Vid. F. MELIS, *Aspetti...*, op. cit. p. 345.

32. Entre d'altres esmenta [...] *2 raymes de paper lombart [...]* *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1340-1348)*, foli 141v.-142.

33. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1340-1348)*, foli 133.

34. Vid. CONDE Y DELGADO DE MOLINA, R., "Las actividades y operaciones de la banca barcelonesa trecentista de Pere Descaus y Andreu d'Olivella", a *Revista Española de Financiación y Contabilidad*, vol. XVII, núm. 55, Madrid (1988), p. 164.

Capbreu o Major de Bernat Tarascó i els 300 x 415 mm. del de la companyia Mitjavila.³⁵

Les dimensions dels Memorials o Manuals són menors a les del llibre Major, generalment fan servir un foli mitjà, però, sense cap regla fixa. Les mides oscil·len entre els 294 x 221 mm. i els 221 x 209 mm. dels dos llibres de Jaume Tarascó i una mica més grans els dos de Joan Benet.³⁶

El pergami quedava reservat a les cubertes i, sovint, es tracta de pell reutilitzada.³⁷

Se sap ben poc del moment en el què el llibre estava acabat i el mercader el confiava a l'enquadernador, cap dels llibres de comptes estudiats fins ara proporcionen indicacions sobre l'enquadernació, no hi consta cap despesa per aquest concepte. És probable que la manca de notícies indiqui que s'enquadernaven a la casa dels mercaders o a les seus de les pròpies companyies.

A quasi tots els llibres que coneixem fins ara, es conserven fragments de folis, folis reaprofitats per una de les cares, petits retalls de paper, de dimensions molt variables, que es feien servir per fer comptes i d'altres anotacions. També es conserven cartes, notes, rebuts, etc. En el primer manual de Jaume Tarascó es conserven part d'aquestes anotacions, entre els folis del llibre, o subjectes a algun dels seus quaderns. Tant aquest mercader com Joan Benet donen compte d'aquesta varietat d'anotacions i correspondència.³⁸

Els llibres dels mercaders Tarascó i els de Joan Benet, entre d'altres, no només ofereixen elements que permeten formular hipòtesis sobre la gènesi documental d'aquestes fonts comercials, sinó, que ofereixen, també, la possibilitat d'entreveure algunes de les funcions que exercien les persones que formaven part d'una companyia mercantil.

Durant els segles XIV i XV es produeix una lenta especialització de les funcions exercides per les diverses persones que formaven part d'una companyia, però aquesta especialització no sempre originava una diferenciació de la terminologia per anomenar-les. Els membres d'una companyia són designats amb el terme genèric de *companyons*, així apareix en els llibres de comptes catalans fins ara estudiats. En els

35. Vid. MADURELL MARIMÓN, J.M., "Contabilidad de una compañía mercantil trecentista barcelonesa (1334-1342)", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, XXXVI, 1966, pp. 158-546, i HURTADO, V., *Un llibre de comptes de la societat Mitjavila (1334-1342)*, Barcelona. Tesis de llicenciatura inèdita, 1985.

36. Vid. MARSÀ, M., *Algunos elementos para el estudio de las relaciones comerciales entre Cagliari y Barcelona en la primera mitad del siglo XIV. («Libre de compres i vendes de Johan Benet. Càller, 1332-1334»)*. Barcelona. Tesis de llicenciatura inèdita, 1977 i, PLANA BORRÁS, J., *Comerç d'espècies a Catalunya a mitjans segle XIV, segons el «Llibre de compres i vendes del viatge a Xipre de Johan Benet. 1343»*. Barcelona. Tesis de llicenciatura inèdita, 1985

37. Per la qual cosa conserven en la part interna, anotacions diverses, quasi sempre fragmentàries.

38. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)*, folis 18v., 21v., 49, 65, etc., i vid. MARSÀ, M., *op. cit.*, p. 139.

llibres de Jaume Tarascó, (el llibre de 1334-1338) apareixen designats amb el terme *companyó* els diferents socis amb els que forma companyia.³⁹ En algunes companyies els diversos socis s'ocupaven de dur algun dels llibres comptables o de redactar part de la correspondència tal i com feien Jaume Tarascó i alguns dels seus socis.⁴⁰

Una certa uniformitat en els llibres de comptes permet aventurar que o bé en l'escola o bé en la casa d'un mercader⁴¹ s'adquirien els coneixements necessaris per la tenidoria de llibres.

Els petits i mitjans mercaders barcelonins, com els Tarascó, adquirien, sovint, els coneixements de càlcul i comptabilitat necessaris per dur a terme la seves activitats econòmiques, treballant al costat d'un mercader experimentat⁴² encarregant-se de funcions variades,⁴³ perquè en les escoles barcelonines no hi havia matèries específiques per a la preparació dels mercaders. Encara el 1437, Arnau Capdevila, autor dels quaderns publicats per Salat,⁴⁴ reclamava la introducció de matèries espe-

39. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)*. [...] *En nom de nostro Sanyor Jesuchrist, assò és libre de sso que yo e mon compayó maten de caball, e és mon compayó ell ssanyor en Berenguer Jullia, e deu metre mon companyó C ll. de berssalonessos, e yo altres LX ll. les qualls són les CC ll. de berssalonessos en cumó, que tot sso que se guany ssia entre-amdossos e trobam-nos amdossos lo primer dia d'agost en l'any de MCXXXVI anys*, foli 40. *Vid.* també folis 46, 48 i 68.

40. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1340-1348)*, folis 15 col. a, foli 35 i foli 48.

41. Igualment que en d'altres professions, els joves aprenien els aspectes fonamentals a casa d'un membre de l'ofici, què hagués assolit un grau de domini de la professió. Els joves que desitjaven aprendre l'*art negociatoria* podien, per mitjà d'un contracte d'aprenentatge, acordat pels seus pares o, contractar ells mateixos les condicions de l'aprenentatge a casa d'un mercader per adquirir progressivament els variats coneixements de la seva professió, incloent-hi la tenidoria dels llibres. *Vid.* BAUCÉLLS REIG, J., "L'estament dels aprenents dels segles XIII i XIV segons els contractes notariales de Barcelona", a *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, VI, Barcelona, 1978, p. 119 i HERMANDO DELGADO, J., "L'ensenyament a Barcelona, segle XIV. Documents dels protocols noterials. Primera part: instruments noterials de l'Arxiu Històric de Protocolos de Barcelona 1350-1400", a *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 12, Barcelona, 1993, pp. 141-271.

42. *Vid.* BONNASSIE, P., *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona, 1975, p. sense numerar: quadres corresponents a l'origen i condicions de treball de l'aprenent. *Vid.* també HERMANDO DELGADO, J., "L'ensenyament a Barcelona segle XIV...", *op. cit.*, doc. 7 p. 155, doc. 11, p. 160 i doc. 14 p. 162; i BAUCÉLLS REIG, J., "L'estament dels aprenents...", *op. cit.* doc. 11, p. 118 i doc. 12, p. 119.

43. Aquesta pràctica d'aprenentatge al costat de mercaders experimentats era habitual en molts centres econòmics mediterranis. Francesco Datini adquirí la seva experiència treballant en diverses companyies florentines. Cfr. MELIS, F., "Aspetti de la vita economica medievale", a *Studi dell'Archivio Datini di Prato*, I, Siena, 1962 i, també ORIGO, I., *Le marchand de Prato. La vie d'un banquier toscan au XIVe siècle*, Paris, 1959, p. 27.

44. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1818, p. 63. Capdevila se n'adona de que la pràctica de l'activitat mercantil tenia a la capital de la Toscana, Florència, un fonament científic i que els florentins rebien a l'escola la preparació per a desenvolupar llur activitat. Per la qual cosa, l'autor proposa que per a que els barcelonins puguin competir, deuen rebre a l'escola l'ensenyament de les matèries específiques necessàries per a la formació d'un bon mercader.

cífiques per a la formació dels mercaders. Els grans mercaders i companyies podien contractar mestres competents per ensenyar matèries específiques per a la formació dels seus fills i familiars.

Segurament els joves mercaders es posaven en contacte amb les escriptures comptables encarregant-se de tasques secundàries, copiant asentaments d'un llibre per a passar-los a un altre,⁴⁵ copiant algun llibre o algun quadern per familiaritzar-se progressivament amb l'estructura d'aquestes escriptures comptables, i amb les diverses seccions en què s'organitzaven, es a dir, per adquirir la soltura necessària en les tasques comptables, què era de gran importància per a tot mercader.

En els dos Manuals de Jaume Tarascó s'aprecia perfectament que les operacions que du a terme amb els seus socis generen documentació de naturalesa diversa, que en una fase posterior serveix per redactar els asentaments que conformen els llibres. Cartes, albarans i d'altres escriptures són fruit de les diverses operacions que efectua.⁴⁶

El llibre de Bernat Tarascó proporciona, també, un bon nombre de tipus documentals diferents que posteriorment fa servir per a la redacció de les partides assentades en el manuscrit. Com, per exemple: [...] *Fo la demunt dita lane a robas de Sent Mateu, sagons que-n Bernat Desroure m'a dona an aquest alberà.*⁴⁷ O [...] *d'aquests diners li he fet yo I alberà de la mia mà escrit et ab mon sayell que li atorch [...].*⁴⁸ També esmenta cartes de comanda, cartes partides, procures, etc.⁴⁹

Un aspecte especialment remarcable és que moltes de les operacions econòmiques de Tarascó i dels seus socis, són escripturades en una primera fase en documents notariais i més tard són assentats en els llibres de comptes.

Els asentaments dels llibres, com el Manual de Jaume Tarascó de 1334, recullen el nom del notari o escrivà públic que estén el document, la data del mateix, en ocasions la seva tipologia, el seu cost i la cancel·lació de l'escriptura. Com per exemple, [...] *és la carta ab en Jachme Descoll, escrivà, ffensa a XXIII dies de ffabrer de l'any de MCCC/XXXVIII, és damnade [...].*⁵⁰

45. A Florència, els joves mercaders començaven la tenidoria de llibres copiant del Memorial els asentaments de les comptes i de les vendes de mercaderies no pertanyents a la pròpia empresa, els asentaments de les llistes de l'extensa sèrie de costos, despeses i guanys nets, i confeccionant-los en forma epistolar per enviar al propietari de la mercaderia. Vid. MELIS, F., *Aspetti della vita economica medievale. Studi nell'Archivio Datini di Prato*, Florència, 1962, p. 345 i nota 3 de la mateixa pàgina.

46. Vid. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)*, [...] *li demanats la carta que yo li he feta del feria que té en Muntadella [...]*, foli 18v. i [...] *totes les cartes que són al cofre an I sach [...]*, [...] *la mia case de escrits [...]* e *I carte d'en Moncayo [...]*, foli 21v.

47. Vid. *Llibre de comptes de Bernat Tarascó...*, op. cit. foli 4 col. b.

48. Vid. *Llibre de comptes de Bernat Tarascó...*, op. cit. foli 6v. col. a.

49. Vid. *Llibre de comptes de Bernat Tarascó...*, op. cit. foli 7v. col. b, foli 28 col. a, foli 101 col. b.

50. Vid. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)*, foli 71 col. a.

Era condició *sine qua non* per a facilitar la redacció del llibre de comptes guardar i ordenar totes les escriptures relatives a les activitats efectuades durant el període comptable que es volgués recollir en el llibre (albarans, cartes, vendes, comandes, etc.).⁵¹

Com ja hem esmentat, diferents assentaments recullen de forma clara que els mercaders, Bernat i Jaume Tarascó, Joan Benet i d'altres mercaders que s'ocupen molt directament dels seus negocis -amb la col.laboració de les seves dones, fills i d'altres parents- acudien a les notaries per la confecció d'algunes escriptures i posteriorment reflecteixen el fet en els seus llibres i assenten l'operació o operacions consignades en l'escriptura notarial.⁵²

Jaume Tarascó havia de guardar els documents corresponents a cada operació, per a després ordenar-los i, procedir a la confecció dels diferents llibres de comptes, assentant les operacions en cada un. Aquestes tasques eren dutes a terme personalment per ell i els seus socis, ja que no podien pagar -com feia la companyia Mitjavila i d'altres- un o més escrivans-comptables per a tenir els seus llibres.

Un cop cancel.lats els documents, tal i com recullen els llibres de comptes dels Tarascó, i realitzats els corresponents assentaments en els diferents llibres, tot el conjunt d'escriptures podia ser guardat en el seu escriptori o en algun cofre,⁵³ en la caixa o cofre de navegar mentre estava de viatge, i podien ser reaprofitades com a suport físic per anotar d'altres operacions mercantils o simplement destruïdes.

No totes les operacions comercials generaven documentació, ja que algunes de les activitats segurament no eren fixades per escrit, perquè, sense dubte, un bon nombre d'acords es pactarien verbalment i per tant el mercader només podia guardar el record en la memòria. Encara que Francesco Datini recomana que el bon mercader no deu fiar-se exclusivament de la seva memòria, sinó que deu anotar tot allò que li pugui ajudar en el desenvolupament de llur activitat, en els seus llibres i escriptures.⁵⁴ Les anotacions en qualsevol fragment de paper tindrien la finalitat d'evitar oblit involuntaris, més tard, en el moment d'assentar els aspectes fonaments de l'operació en el llibre de comptes.

51. Vid. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)*, folis 23, 33, 34, 46v. col. a, 46v. col. b, 48v. col. b, 65v. col. a, 66 col. a, 76 col. a, 77 col. a, 79 col. b.

52. Vid. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)*, folis 71 col. a, 76 col. a i foli 79 col. b.

53. Vid. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)*, foli 21v. i foli 22. Els inventaris d'algunes cases de mercaders barcelonins proporcionen informació important al respecte. Els mercaders no sempre guardaven les seves escriptures i llibres en l'escriptori, en ocasions es trobaven en sacs i cofres en d'altres habitacions de la casa. Cfr. EQUIP BROÏDA, "Els atuells de terrissa a les llars barcelonines vers l'any 1400", a *Acta Mediaevalia*, Annex e, Barcelona, 1986, pp. 202-206. I també CASAS HOMES, J.M., "L'heretatge d'un mercader barceloní", a *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, Barcelona, segon trimestre 1969-1970, pp. 9-112, i ROCA, J.M., "Inventaris", a *Butlletí de la Real Academia de Bones Lletres de Barcelona*, 13, Barcelona, 1929, pp. 306-316 i 384-395.

54. Vid. ORIGO, I., *Le marchand de Prato...*, op. cit., pp. 101-102.

El llibre de Jaume Tarascó (1334-1338) no permet entreveure, en cap moment, que aquest mercader o alguns dels socis disposessin d'algun quadern de notes en el que poguessin anotar al llarg dels seus viatges elements relatius a les seves operacions comercials. Per la qual cosa, la hipòtesi més plausible és que fessin les anotacions en fulls solts o fragments de paper que més tard guardarien amb la resta d'escriptures, per passar-les a algun dels quaderns específics –*libre de les missions*–⁵⁵ o directament al Memorial i definitivament al Capbreu o llibre Major.

El mercader procediria a la compilació del llibre a partir de la documentació de la qual disposava, prenent quaderns de paper i assentant les diferents operacions en les seccions corresponents. Segurament, és aquesta forma de procedir la que comporta que en moltes ocasions restin folis en blanc o hagi d'afegir quaderns suplementaris per acabar d'assentar noves operacions, ja que probablement ordenava i estructurava progressivament les diverses parts i seccions en què es dividia el llibre. Podia obrir un compte personal, un compte a una partida de mercaderies, i anar assentant les incidències de les operacions en les seccions Deu i Haver dels diferents comptes, tal i com es veu en aquesta anotació: [...] *assò és comta que aviam desmembrat de servacialls que no aviam contat.*⁵⁶

Com és característic en tot Manual o Memorial, també en el de Jaume Tarascó les anotacions segueixen un cert ordre cronològic, encara que és un ordre poc estricte.

Aquest manuscrit de 1334 és un clar exemple de la forma en que es compilen o es duia la tenidoria de llibres. Tarascó començà assentant els nòlits dels viatges i de les partides de mercaderies encomanades, composant el que podia ser un llibre específic i, més tard procedeix a assentar les diverses operacions dutes a terme, recollint tots els aspectes de les mateixes, tal i com es procedia en la compilació d'un Memorial.

Si el mercader duu a terme una molt bona organització i ordenació de tots els documents justificatius de les operacions comercials realitzades, molt millor pot ser l'escripturació i estensió del llibre comptable. Per això devia efectuar -abans de començar la compilació del llibre- l'oportuna separació dels diferents actes comptables –captació de diners, compres, vendes, cobraments, pagaments, etc.-. La separació tenia la finalitat de buscar la màxima precisió a l'hora de concretar els diverses comptes i les seccions d'aquests.

A Jaume Tarascó, els diferents documents justificatius li servien com a constatació de que una operació s'havia dut a terme, per a després expressar en els seus llibres les operacions per mitjà de fórmules comptables. El Manual li havia de servir per classificar les operacions cronològicament –en el manuscrit de 1334-1338 aquesta primera classificació és ben poc estricta- destacant en les anotacions de cada

55. Vid. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)*, foli 13.

56. Vid. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)*, foli 15.

fet econòmic el seu origen o causa i el seu termini o efecte. Després podia classificar en el llibre Major els fets comptabilitzables tenint present els valors o elements patrimonials que han intervingut i han estat afectats per els fets escripturats.

Tampoc el manuscrit de Bernat Tarascó, malgrat definir-se com a *Capbreu*, classifica perfectament totes les operacions, i els seus assentaments són molt més sintètics i remetent, ja no només, als documents justificatius, sinó també, als llibres auxiliars i específics –*libre de les despeses... capbreu de la nau*–, en els quals estaven enregistrades d'una forma molt més anàlitica, com pot apreciar-se en els dos Manuals del seu fill Jaume.⁵⁷

Malgrat la deficient ordenació comptable que observem en molts comptes i partides, els tres manuscrits donen compte dels diferents escenaris en els quals transcorreix la vida d'aquests mercaders, i recullen la seva memòria personal. A través d'aquests escenaris i memòria personal es poden reconstruir no només les seves activitats econòmiques, sinó també el seu grau d'adquisició de l'escriptura, les seves preocupacions, els fets que els hi provoquen més impacte, es a dir, aquestes memòries mostren una certa visió del món que es presenta com un gran quadre impresionista.

Els llibres dels Tarascó són el testimoni directe d'un fenomen nou i particular, la producció d'escrits en funció d'una necessitat immediata i personal.⁵⁸ Amples capes socials senten la necessitat creixent de recórrer a procediments d'escriptura. Àpoques, albarans, cartes, comptes, memòries, contractes, llibres, són el suport indispensable de tota activitat econòmica, rendista, etc., i de tota realitat quotidiana. Però, al costat dels comptes, del càlcul dels guanys, apareixen també els sentiments, les actituds i impressions davant d'altres fets. Els Tarascó, com d'altres mercaders, escriuen sobre les coses, els esdeveniments i els homes i dones que participen d'uns mateixos interessos, l'interès pel guany, el diner, la família, l'amistat, la seguretat, etc.⁵⁹

57. Vid. *Llibre de comptes de Jaume Tarascó (1334-1338)*, [...] *libre de les despeses* [...], foli 1 cols. a i b, foli 2 i foli 3; [...] *capbreu de la nau* [...], foli 35 cols. a i b, foli 36 cols. a i b, foli 36v. cols. a i b.

58. Són aquesta necessitat i finalitat personals les que, probablement, determinen que aquests llibres catalanes siguin de factura pobre i no tinguin cap ornament ni intern ni extern. El mercader no compila el llibre, ni el fa enquadrar per convertir-lo *per se*, en un objecte ric i luxós, sinó que, per ell el valor radica en què el llibre és el testimoni probatori d'una activitat econòmico-productiva personal i familiar i per això vol protegir-lo i conservar-lo. Els mercaders coneixen el valor de l'escriptura, la seguretat de la memòria escrita, el caràcter durable del document.

59. El tema d'aquesta contribució a l'homenatge a la profesora M.- Josepa Arnall Juan no està triat a l'atzar, entre les diferents possibilitats, vaig triar un dels temes relacionats amb la meua tesi doctoral, perquè, Sefa, va seguir el seu procés de redacció, i va assistir a la seva lectura compartint així un moment d'alegria de la meua vida acadèmica. Gràcies Sefa, per la teva companyia i amistat.